

ներուն մէջ սիւննիններուն դէմ անէծք և հայհոյութիւն կը լսուին, բայց ուրիշ կրօնքներ այս նախատինքէն ազատ են: Եւրոպիոյ քրիստոնեայք արեւելքի մէջ լուսագոյն ընդունելութիւն հոս կը գրտնան, իսկ Հրէայք միշտ կը հալածուին և կը հարստահարուին, թէպէտ և նուազ քան ուրիշ կողմերը. կրակապաշտները երկար ժամանակէ ՚ի վեր իրենց պաշտօնը արձակ համարձակ սկսած են կատարել, ինչպէս նաև ուրիշ մահմետական աղանդներ ալ՝ որոնց մէջ նշանաւոր է խուզիստանի մէջ Սաւիի և արաբերէն Սապիուսն ըստած աղանդը. ոչ է սաբելականութիւնը ինչպէս կարծեցին ոմանք, և այս աղանդին հետևողներն ալ ոչ են երջանիկ Արաբիոյ մէջի Սապա կամ Շապա անունով ճանչցուած ժողովուրդը: Աղանդոյս առաջնորդ եղած է Նասուսիլի ա նունով մէկը իններորդ դարու մէջ, և իրեն կրօնական գիրքերը ասորի բարբառով գրած, որ Գալիլեացի բարբառոյն շատ կը մօտենայ: Որովհետև Սապիէք խաչը կը յարգեն, տեսակ մը մը կըրտութիւն ունին և իրենք զիրենք Յովհաննէսի աշակերտ կ'անուանեն, կարծեցին ոմանք որ այս աղանդս ալ քրիստոնէութեան հետ Գալիլիոյ մէջ ծնած ըլլայ, բայց այս դրութիւնս ալ ժխտուած է և նմանութիւններ գրտնուած է այս աղանդոյս, իամայեւեանց և Կէպրաց կամ Արևապաշտից աղանդոյն մէջ: Իսկ Յոհաննէս անունը ըստ քաջ արեւրագիտի մը յոյս կը նշանակէ, և իրենք ամենեկին Հնդկաստանի Սաբր Եփրատէնու յորիստոնէից ձեռ վերաբերութիւն չունին: Սապիէք մարի և նոխազ կը զոհեն. ամուսնութեան արարողութեան մէջն ալ կուսութիւնը պահելու ծէսեր ունին:

Ձանց առնելով Պարսից արհեստական հանճարոյն արդեանցը վրայ խօսելը որոնք թէ հին և թէ արդի ժամանակ շատ եղած են՝ և թերևս ալ ծանօթ քիչ մ'ալ իրենց մտաւոր հանճարոյն վրայ խօսիմք: Խալիֆայից ժամանակէն ետքը Ասիոյ մէջ ամենէն աւելի Պարս

կաստան պայծառացան զիտութիւնք և դպրութիւնք: Ֆերաուսի, Սաւառի և Հափիզ քերթողաց բանաստեղծութիւնները շատ ակորթելի եղած են Եւրոպացւոց, և ասոնց կենդանի երևակայութիւնը ուրիշ բան չիշնչեր՝ եթէ ոչ վարդի անուշահոտութիւն, չիլսեր՝ եթէ ոչ սոխակի ձայն, և չիքնակիր՝ եթէ ոչ ոգեաց և պայից աշխարհաց մէջ, բայց առանց մտածութեանց և զգացմանց մէջ դատարկութիւն խառնելու: Արաբերէնի, տաճկերէնի և պարսկերէնի ուսումը, նմանապէս ճարտասանութիւնը, բանաստեղծութիւնը, աստուածաբանութիւնը, բժշկութիւնը և աստեղաբաշխութիւնը գրեթէ ամեն դպրոցի մէջ կը սորվեցնեն. և եթէ Տաճկաստան իբրև պատուար մը ելած կայնած չըլլար Եւրոպիոյ լուսաւորութեանց և բնական հանճարոյն մէջ՝ թերևս տեսնայինք այս ասիական ազգին տարօրինակ թուիչքները:

ՃԱՄԲՈՐԴՈՒԹԻՒՆ Ի ՆԱՐՈՒԻ

Առաջակից պատմութիւն մը.

(Շարունակութիւն և վերջ. տես էրես 34:)

Գ.

1862ին հոկտեմբեր ամսոյն մէջ Նաբոլի էի:

Կարիպալտի արշաւանքը, կամ թէ ըսեմ՝ երկուց Սիկիլեայց խալիֆ թագաւորութեան հետ խառնուիլ միանալը, արդէն իսկ պատճառ եղած էր այն տարապարտ կռիւներուն որոնց ընդհանրապէս աւաղակութեան անուն կը տրուի:

Նաբոլի շատ մը պզտիկ քաղաքագիտաց օթեանն է, որոնք կ'ախորժին հոն տեղ առանձնանալ իրենց յօդացաւորութիւններէն կամ ուրիշ պատեւազմի պտուղներէն առողջանալու համար, որոնցմով կը հիւանդանան նախասենեակներու և դահլիճներու մէջ:

Բնակած պանդոկիս ընկերութիւնը քիչ մը թեթևասօղիկութեան կը զարնէր. ընտանեկան սեղանի վրայ աւելորդ աւարտողութիւններ կը պահէին. պէտք էր որ ամենքը սև զգեստ հագնէին. հազիւ երբեք կը խօսուէր, բայց զիրար շատ կը դիտէին: Կնիկ մը այս խաղաղ ընկերութեան անդորրութիւնը պիտի աւրէր:

Ենթադրէ զուտ Բարիզուհի մը, քիչ մը տարիքը առած, խիստ կոտորատուող և խիստ ալ ինքնահաւան, չափաւոր գեղեցիկ, մեծ մեծ կերպեր բանեցընող, որ շատ կը նեղուէր ազնուական անուն մը վրան աղէկ վայելցնելու համար: Իր արբանեակը որ իրմէ աւելի երիտասարդ էր, սաստիկ փոյթ մը և յարգանք մը կը ցուցնէր իրեն ծառայելու ատեն:

Մարգիզուհին (այսպէս կը կոչէր ինքզինքը) շուտով մը իրեն գերեց բոլոր մեր ծերունի քաղաքագէտները: Ինքն էր որ օրինակ կու տար, խօսակցութիւնը կ'ուղղէր, ուրիշները կը պառկեցընէր կարծեացը, և կ'որոշէր պօսանաց տեղերը: Մէկ բան մը միայն կը զարմացընէր զիս, այսինքն հեգնական կերպով մոտիկ ընելը աւազակաց ըրածներուն, որոնք ինչուան Նաբոլիի դռները կը մօտենային. այնչափ որ զինքը գործակալ կարծեցի Բարիզու Պուրպոնեան ժողովոյն, բայց կը տեսնաք թէ ինչպէս խաբուէր էի:

Օր մը մեզմէ մէկը Վեսուվի վրայ խօսք բացաւ. մարգիզուհին մէկէն առաջարկեց որ հոն երթըցուի, և այն սեղանակիցները որոնց վրայ իշխանութիւն մը ստացեր էր՝ իրեն կողմը բռնելով, մէկէն յանձնուեցաւ պանդոկապետին որ հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնայ: Պանդոկապետին համար ասկէ աւելի աղէկ բան չէր կըրնար ըլլալ, վասն զի պէտք էր որ կառքեր, առաջնորդներ ճարէ, և նոյնպէս ուտելիք, շաւքաւեա և Գաբրիի գինի որ այսպիսի պարագայից մէջ անհրաժեշտ կարևոր են: Հանգէսը ութ օրէն պիտի ըլլար. բայց ես հրաժարեցայ, որովհետև խիստ աղէկ կը ճանչնայի Վե-

սուվս, դեռ նոր երկու անգամ գացած ըլլալով: Մի անգամ Piano delle Ginstre ըստած տեղն ըրեր էի նախաճաշիկս, որ հիմա բոլորովին անապատ դարձած է. ուրիշ անգամ այն փլվելած ճգնարանը ուր սուտանուն ճգնաւորներ կը ծախեն բարձր բարձր գնով գէշ ձուազեղ մը, գէշ երշիկ, գէշ polpetti անունով կերակուր մը և գէշ պրտուղներ: Հիմակուան հրաբուխն չորս բոլորովին պտրտեր էի, որուն բարձրութիւնն է 3614 ոտք. Մոնդէ տի Սոռմանայի մարած հրաբուխը և կործանեալ խառնարանն ալ տեսեր էի, որ ատենօք ծածկուած էր այգիներով և պտղատու ծառերով և որուն առաջին ժայթքելը մեր 63 թուականէն ի վեր է, իսկ երիցուն Պլինիոսի մահը եղաւ 79ին, երբ շատ մերձակայ քաղաքներ ալ լաւային տակ թաղուեցան, ինչպէս են Սղապիա, Հերբուլանոն և Պոմպէիա:

Հանգէսը ուրեմն առանց ինծի որոշեալ օրը կատարուեցաւ. նոյն իրիկունը տասուերկու հոգի պակաս էին սեղանին վրայ: Բայց քիչ մնաց որ կարևոր բան մը պիտի մոռնայի:

Նախընթաց օրը ցորեկուան կերակուրի ատեն շատ խօսակցութիւն եղեր էր աւազակներուն վրայ:

Մարգիզուհին ըստ իրեն սովորութեանը տիրաբար ձայնը ձգած յաջ և յահեակ կը կոտրէր:

« Պարոն, դարձաւ ըսաւ ծաղրածու ժպիտով հին ռուս զեսպանի մը որ աջ կողմը նստեր էր, արդեօք կրնաս ինծի իմացընել թէ ո՞ր կը բնակին այս պարոն ուշագրկները: Շատ կը փափագիմ զիրենք տեսնալ. մահ է ինծի թէ որ առանց տեսնալու դոնեա հեռուէն իրենց ահագին լայնաբերան հրացանները և գալապրացի աղուոր զլխարկնին՝ Բարիզ դառնամ:

— Մարգիզուհի, պատասխանեց քաղաքավարութեամբ ծեր քաղաքագէտը, շատ կը ցաւիմ որ չեմ կրնար զհրամանքդ գոհ ընել. բայց համազուտեմ որ եթէ գիտնային այս կտրիճ մար-

դիկը թէ ինչ հաճոյք պիտի պատճառէին հրամանոցդ, չէին փախցըներ այս յարմար առիթը իրենց մեծարանքը ընծայելու:

— Ֆրա Տիստիւրոյի տեսարան մը կ'ըլլար. սքանչելի բան: Բայց ափսոս որ ոչ երբէք պիտի ունենամ այս երջանկութիւնը, աղաղակեց մարգիզուհին կէս մը աթոռին վրայ ինկած, և բռնազբօսիկ ծիծաղ մը բարձրացընելով:

— Եթէ ես ըլլայի աւազակներուն գլխաւորը, գեղեցիկ մարգիզուհի, բանի մը չէի խնայեր յանցանքիս ներումն գտնալու համար, կրկնեց երբեմնեան դեսպանը, ջանալով որ նայուածքին և խնտալուն աւելի գողտր բացատրութիւն մը տայ:

— Աղէկ ուրեմն, վաղը կը տեսնանք. պատասխանեց խաթունը յաղթական կերպով: Գրաւ կը բռնեմ որ պարտն աշուղակները անանկ չար մարդիկ չեն ինչպէս որ կ'ուզեն հաւտացընել լրագրագետները:

Յետոյ խօսակցութեան նիւթը փոխուեցաւ:

Վեսուլի ճամբորդութեան երկրորդ օրը պանդոկը տխուր երևոյթ մ'ունէր, իւրաքանչիւր ոք ցած ձայնով քովինն աւանջէն կը փսփսար: Դիտեցի ոմանց երթալ և գալը որ ինծի ոստիկանութեան պաշտօնեայք երեցան: Իրիկունը՝ նախընթաց օրուան ճամբորդներէն ոչ ոք սեղանը երեցաւ: Հիւրընկալը բոլոր սեղանի ժամանակ սրահը կեցաւ, կարծես թէ իր ներկայութեամբ արգիլելու համար որ բացակայից վրայ չխօսինք և սիրտ չհատցընենք անանկ բանի մը վրայ որ ամենուս ալ մեծ մտմտութի պատճառ էր:

Վերջապէս քօղը պատուեցաւ:

Վեսուլ գացողները ճգնարանը հասնելով հոնտեղ կանկ առած էին ճաշելու և իրենց ձիերուն հանգիստ տալու համար: Շաւքաւանէն կը փրփրար. ամենքն ալ ուրախ զուարթ կ'ուտէին կը խմէին՝ ծովէն 2000 ոտք վեր բարձրա-

ւանդակի մը վրայ զուարճանալուն համար իրենց քաջութեանը վրայ պարծենալով:

— Պարոնայք, ըսաւ ան ատեն մարգիզուհին կատակի կերպով մը, չէք տեսնար որ մեր ճգնաւորները կատարեալ աւազակներու կերպարանք ունին: Նայեցէք սա դաժան երեսներուն, տեսէք սա կրակոտ աչուրները և չէկ բիբերը: Ո՛հ, ասոնց հետ խաղալ չըլլար:

Հաղիւ թէ խօսքը լմնցուցեր էր, մէյմ'ալ սաստիկ աղաղակ մը փրթաւ, հանդերձ զէնքերու ձայներով. երեսունի չափ աւազակներ, և ճշմարիտ աւազակներ, հրացանը ուսերնին վարկած, մէկ ձեռքերնին դանակ և միւսը ռէվօլվեր սրահը կը յարձրկին:

Սարսափ մը որ չնկարագրուիր:

Մարգիզուհին ոտք կ'ելլայ. բերանը կը բանայ որ այս նորեկ հիւրերուն բառ մը զուրցէ, բայց ձայնը կը մարի շրթունքներուն վրայ, այնչափ մեծ էր ունեցած վախը:

« Տեսա՞րք, պոռաց աւազակագետը իշխանական ձայնով, տեղէն շարժողին ըզեղը կ'այրեմ, խելօք կեցէք ձեզի բան մը չենք ըներ: Իսկ դու, խաթուն, սիրտդ ամուր բռնէ. բաւական զիտենք քաղաքավարութեան օրէնքները »:

Աչք բանալ գոցելու միջոց ճանապարհորդները կապուեցան. մարգիզուհւոյն արբանեակը ջանաց իրեն օգնութեան հասնելու, բայց երկու յաղթանդամ կտրիճներ տեղը նստեցուցին զինքը դաշոյնը կուրծքին վրայ դրած: Մարգիզուհին աս տեսնելով մարեցաւ ինկաւ. անկէց աւելի աղէկ բան չէր կրնար ընել:

Ճամբորդները ինչուան վերջի փողը թալլուեցան. զարմանալի ճարպիկութեամբ և շնորհքով մը, աւազակագետը վերէն վար աղէկ մը մերկացուց զմարգիզուհին իր զարդերէն, գոհարներէն, ժամացոյցէն, քսակէն, ինչուան նաև աւանջի օղերէն որ աղամանդին ամենէն ազնիւ տեսակէն էին:

Յետ այսպէս առանց արիւնհեղու-

թեան գործողութիւնն ըմբռնելու դուրս ելան, սպառնալով ճգնաւորներուն որ տուններն ինչպէս եթէ ճամբորդներուն կապերը ժամ մը չանցած քակելու ըլլան:

Մ'նացածը յայտնի է:

Մարգիզուհին ինքն իրեն գալով, ջղերու սոսկալի հիւանդութիւնն անցաւ:

« Վատ, ծոյլ, կը կանչէր բարկութեամբ իր արբանեկին, չէր կրնար ինքզինքդ սպաննել զիս պաշտպանելու համար:

— Բոլոր այս պարոնները վկայ կը բռնեմ, խաթուն, որ քիչ մնաց դաշոյնը սիրտս պիտի մտնար դէպ ի հրամանքդ վազելու ժամանակս, պատասխանեց երիտասարդը ամօթէն գետինն անցնելով:

— Թէ որ ուրս պաշտօնեայն հոն ըլլար, կը տեսնայիր թէ ինչպէս կը շարժէր:

— Ինծմէ աւելի ինչ կրնար ընել, խաթուն, հանդերձ իր յօդացաւութեամբը:

Աւելորդ է ըսել որ այս արշաւանքիս նախընթաց օրը, որուն դժբաղդ կատարածը ոչ ոք հացակիցներէն կրնար գուշակել, ուրս գեսպանը հարկադրուած էր տկարութեանը պատճառաւ մարգիզուհւոյն ուղեկից չըլլալու:

Մեր պարոնները Նաբոլի դարձան դիշերը կոխելէն ետքը. առանց հրաբուխին խառնարանը տեսած ըլլալու:

Ոստիկանութիւնը իմանալով կառավարներէն եղածը, սովորական արորողութիւնները կատարեց: Մարգիզուհին շաբաթ մը սենեկին մէջ կենալէն ետքը, երբոր նորէն երեցաւ սեղանին վրայ, բաւական կորսնցուցած էր իր խրոխտ կերպը:

Քանի մը օրէն բարեկամներէս մէկը որ վաճառական էր՝ Նաբոլի եկաւ. պանդոկին սեմոցը վրայ փոխադարձաբար իրարու ուրախակից եղանք:

Նոյն միջոցին բաց կառք մը մեզմէ քանի մը քայլ հեռու կառանցիկ դրան առջևը կեցաւ, որուն մէջն էին մարգիզուհին և երիտասարդը, որ ձեռքը

գզրոց մը կառքէն վար ցատքեց անշուշտ մարգիզուհւոյն սենեակը տանելու համար:

« Աղէկ միտքս եկաւ, ըսաւ ան առտն վաճառականը, ես զուարճանալու չեկայ հոս տեղ, հապա բան տեսնալու. ձանձրանալի ճամբայ մը պիտի ընեմ որ: Շիտակը զուրցեմ, շատ չեմ ախորժիր աւազակներու հանդիպիլ, վասն զի թղթապանակիս մէջ շատ բան ունիմ: Կրնաս արգելք ինծի ըսել թէ ուր են այս անզգամներուն որջերը. բաւական առտնէ ի վեր հոս ըլլալովք քիչ շատ ծանօթութիւն պիտի ունենաս:

— Ես ալ չեմ գիտեր, սիրելիս, պատասխանեցի ու աչքիս ծայրովը ցուցուցի զմարգիզուհին. այս խաթունին հարցուր ինծմէ աղէկ գիտնալու է:

Կ'ուզէի խօսքս ետ առնել և բարեկամիս թեւէն բռնել, բայց առտնը անցեր էր: Շտապաւ մը մարգիզուհւոյն քովը գնաց, ու « խաթուն, ըսաւ բարեւելով զինքը մեծարանօք, կ'ըսեն որ աւազակներուն վրայ կրնաք ինծի աղէկ տեղեկութիւն տալ. շնորհք կ'ընէք ինծի ըսէիք թէ ուր կը կենան »:

Մարգիզուհին կարծելով որ զինքը ծաղր կ'ընէ, երեսին գոյնը փոխեց, պրուկունքները դեղնցան, աչքերը կայծակներ արձրկեցին, բարկութենէն վանկ մըն ալ չկրցաւ արտաբերել:

Կառքէն վար իջնալով սենեակը երթալու համար, ոտքը գետին դրածին պէս արհամարհական նայուածքով մը վաճառականը զլխէն ինչուան ոտքը գննեց, ու « Աներես », պոռաց կատաղութենէն խղզուած ձայնով մը:

Երեւակայեցէք վաճառականին ափշովութիւնը:

Երիտասարդը վրայ հասաւ ու հարցուց թէ ինչ բան էր:

Պատմեցի իրեն եղածը և աղաչեցի որ ներումն խնդրէ մարգիզուհիէն. ինքն ալ փոխադարձ յանուն մարգիզուհւոյն թողութիւն ուղեց բարեկամէս:

Քսանը չորս ժամ ետքը մարգիզուհին և իր ընկերը առաջին ելած շոգենաւը մտան: